

ТИПОЛОГІЧНІ СПІЛЬНОСТІ У ТВОРАХ Ш.БРОНТЕ І О.КОБИЛЯНСЬКОЇ

У статті здійснено порівняльний аналіз типологічних спільностей у романі “Джен Ейр” англійської письменниці Ш.Бронте та повісті “Царівна” української письменниці О.Кобилянської. Теоретичною базою дослідження є наукові роботи Д.Дюришина, Ільницького В., Будного В., Тугушевої М. Увага зосереджується на спільностях на тематичному та образному рівнях. Також досліджується тип нарації.

Ключові слова: літературний фемінізм, типологічні спільності, порівняльний аналіз, нарація.

Nazarenko N. Typological similarities in the works of Ch.Bronte and O.Kobylyans'ka.

In the article presented the comparative analysis of typological similarities in the novel “Jane Eyre” by Ch.Bronte and in the novelette “Tsarivna” by O.Kobylyans'ka is performed. Scientific works of D.Durishin, V.Ilnytskiy, V.Budnyi, M.Tugusheva serve as a theoretical basis for the investigation. Special attention is given to the similarities on the thematic level and the level of images. Besides that, type of narration is also investigated.

Key words: literary feminism, typological similarities, comparative analysis, narration.

Кожне літературне явище (письменник, твір, напрямок) приймає участь у національному літературному процесі у тій мірі, в якій воно зв'язане з іншими явищами національної літератури. Мета порівняльного літературознавства або літературної компаративістики полягає у вивченні літературних явищ (твору чи літературної спадщини письменника, жанру і стилю) через вихід за межі національної літератури. Літературна компаративістика, синтезуючи матеріали окремих національних літератур, прагне пізнати закономірності світового літературного процесу. За загальним визнанням, порівняльне літературознавство стає сьогодні, у час зближення культур, однією з найперспективніших галузей науки про літературу. Воно з'ясовує національні прикмети літературних творів, зіставляє будь-які явища різноманітних літератур, вивчає відмінності та подібності художніх елементів у творах та висвітлює взаємини літератури з іншими мистецтвами.

У працях М.П.Алексєєва, Е.А.Баллера, О.В.Білого, О.С.Бушміна, І.Діми, Д.Дюришина, В.М.Жирмунського, Б.Г.Реїзова простежені методологічні принципи порівняльного літературознавства, розробляються теоретичні та історико-літературні аспекти системного вивчення взаємозв'язків і взаємовпливів національних літератур в їх багатоманітних виявах.

Творче осягнення світової системи цінностей і включення її до сучасної світоглядної моделі світу передбачає виявлення загальнокультурних універсалій, які збагачують національну традицію. Для розкриття цих проблем важливими є праці

Д.Наливайка, М.Насенка, Ф.Погребенника, Т.Гундорової, А.Нямцу, Б.Мельничука, В.Антофійчука та інших.

Як зазначають М.Ільницький та В.Будний, протягом останніх років в українській компаративістиці головну увагу дослідників викликає «не проблема *контактних зв'язків*, як це було раніше, а *типологічних подібностей*, центр ваги перемістився на дослідження національної літератури в міжнаціональному контексті, в певній естетичній системі» [8,14]. Хоча зіставно-типологічна компаративістика як методика дослідження є досить молодою галуззю літературознавства, полеміки та дискусії, які мали на меті порівняти літературні явища та тенденції різних національних культур, точилися ще з часів Плутарха. У ХХ столітті дедалі чіткішою стає диференціація між порівняльним та зіставним літературознавством за прикладом сучасного мовознавства: мета порівняльно-історичного методу – встановити відповідності, мета зіставного методу – встановити відмінності, специфіку предметів та явищ, що порівнюються. «Не заперечуючи правомірності пошуку «джерел», «впливів», «рецепції», Рене Веллек і Рене Етьємбль <...> звернули увагу на необхідність вийти за межі впливовості у царину широких зіставлень – паралелей, аналогій і контрастів, залучаючи для порівняльних студій літературні явища, які не поєднані безпосередніми генетичними чи контактними зв'язками, збагачуючи порівняльну методологію досвідом формалізму, неокритицизму, структуралізму» [8,91].

В Україні типологічним дослідженням займалися О.Чичерін (зіставлення російського, французького, англійського роману-епопеї), Д.Наливайко (типологія стильових напрямів), І.Денисюк (типологія прози), Н.Копистянська і М.Бондар (типологія жанрів).

Безпосереднє завдання цієї статті - з'ясувати типологічні спільності у романі англійської письменниці Шарлоти Бронте «Джен Ейр» та повісті української письменниці Ольги Кобилянської «Царівна» на тематичному, образному та стилістично-композиційному рівнях. Але при цьому обов'язково треба зазначити, що розмежування контактено-генетичних зв'язків і типологічних подібностей є досить важким завданням, тому що ці два різновиди відношень тісно пов'язані та переплетені і можуть бути застосовані до вивчення одного об'єкта у межах єдиного дослідження.

Типологічні спільності можуть бути спричинені різними чинниками. У праці «Теорія порівняльного вивчення літератури» Д.Дюришин виділив суспільно-типологічні, літературно-типологічні та психолого-типологічні спільності.

Суспільно-типологічні схожості автор виводить з подібності або повторюваності суспільних явищ та обставин. Як приклад, подається образ «зайвої людини» в романтизмі ХІХ ст., що поширився в багатьох європейських літературах. Поява такого типу героя була народжена схожими суспільними обставинами.

На нашу думку, суспільно-типологічна схожість двох вищезгаданих творів полягає в образі «нової незалежної жінки», що поширився у багатьох літературах Європи протягом ХІХ століття. Протистояння патріархальних і сучасних уявлень про місце і роль чоловіка і жінки в суспільстві і в родині, про соціальні та біологічні чинники гендерної ідентифікації спричинило появу нового типу жінок у реальному житті і подальше відображення цього образу у літературі. І англійський роман, і

українська повість містять оповідь про драматичні і гострі проблеми сучасного їм дійсного життя. Незалежно від факту, що часова відстань між появою цих творів складає майже 50 років – «Джен Ейр» було надруковано 1847 року, «Царівна» вийшла в світ у 1895, спільною рисою цих творів є розробка проблеми жіночої емансипації. Фемінізм як соціально-культурне явище став прикметною рисою світової культури XIX-XX століть. Ш.Бронте і О.Кобилянська створили новий тип жінки, яка, на відміну від казкової Попелюшки, не чекає на подарунки від феї чи долі, а сама намагається побудувати своє життя, обстоюючи рівність у правах з чоловіками та захищаючи свою людську гідність і честь.

Літературно-типологічні спільності охоплюють специфічно літературні риси розвитку мистецтва слова. Це дає змогу простежити динаміку літературного процесу, показати єдність проблематики і поетики, змістовність літературних форм. Ця галузь літератури, як зазначає Д.Дюришин, є об'єктом порівняльно-типологічного дослідження і в цьому плані найближче підходить до завдань теорії літератури [7,183]. Цікавим прикладом динаміки літературного процесу та розвитку компонентів літературного твору є зміна характеру та функцій прози у європейських літературах протягом другої половини XIX століття. У прозі XIX століття переважала епіка з деталізованим описом суспільного та пейзажного фону подій, що відбувались у творі, то вже в кінці століття і на початку XX такий опис був би анахронічним і майже неможливим [7,186]. Натомість поглиблений психологізм та ліризм стає характерною рисою творів.

У романі Ш.Бронте не знаходимо деталізованого опису суспільних подій, тому що наратор вважає за потрібне зазначати лише деякі риси тих явищ, які якоюсь мірою впливали на життя головної героїні. Конкретно-історичний час в романі майже не зазначено, за винятком однієї деталі: Сент-Джон Ріверс приносить Джен Ейр до її будинку вчительки сільської школи поему, що тільки-но була надрукована – «Марміон» В.Скотта – «один із тих чудових творів, що ними так часто вшановували щасливу публіку тих днів – золотого віку сучасної літератури» [2,274]. Це відбулося у 1808 році, але авторка більше жодним словом не загадала важливі події того часу – війни Наполеона, участь Англії у цих війнах та інше. Значно більша увага приділяється опису психологічного стану Джен Ейр, що має на меті пояснити читачам її вчинки. Не можна не погодитися з російською дослідницею Є.Генієвою, яка зауважує, що з творчістю сестер Бронте англійський реалізм ввійшов в нову для нього область – внутрішнє життя: «Якщо Теккерей був першим англійським письменником, який використав роман для свідомої і послідовної критики суспільства, то Шарлотта Бронте перша перетворила його у засіб саморозкриття і самоаналізу особистості» [5,14]. Письменниця застосовує багато художніх засобів для зображення внутрішнього світу героїні. Перш за все цьому сприяє гомодієгетична нарративна ситуація (персонаж є водночас і оповідачем), яка дає змогу найповніше зобразити думки та почуття героїні, пояснити її відношення до світу та оточуючих її інших персонажів.

У повісті О.Кобилянської також відсутні суттєві факти конкретного історичного часу, відомо лише, що дія відбувається у Буковині за часів румунської влади – час від часу героїня з болем згадує поневолений стан свого рідного народу; крім цього, ще одна дуже важлива деталь свідчить про те, що події у повісті

відбуваються в кінці XIX століття – Наталка читає «новочасного німецького філософа і пророка» Ф.Ніцше. Насамперед їй імпонують його твердження про «вищих людей» і заклики до боротьби: «Чоловік зрікається великого життя, коли зрікається боротьби» [9,197].

Треба зазначити, що гомодієгетич на нарація стає ще однією спільною рисою вищезазначених творів Бронте та Кобилянської: виклад матеріалу крізь призму світобачення персонажа. XXXVII розділів роману «Джен Ер», за винятком останнього XXXVIII – епілогу – є ретроспективним поглядом заміжньої поважної жінки на драматичні події свого дитинства та молодості. В односуб'єктній розповіді приділяється багато уваги опису місця подій, детальному опису персонажів, їх вчинків – іншими словами, опис є важливим стилістично-композиційним засобом викладу тематичного матеріалу.

В повісті «Царівна» теж переважає монологічна форма викладу: Наталчина сповідь про зовнішні події її життя та внутрішню роботу душі, яку дівчина звірює своєму щоденнику, свідчить про імпульсивність її світовідчуття. Це займає XIII глав із XIX глав твору. Події останніх глав викладено від третьої особи – авторська оповідь. Але, на відміну від англійського роману, тип оповіді героїні української повісті, на нашу думку, повніше відображує «життя духу», наближується до модерністського «потoku свідомості»: домінують емпатичні речення та нерівний, поривчастий тон.

В обох творах спостерігаємо тісний взаємозв'язок особистісної тематики з типом нарації: головний персонаж-оповідач змальовує читачеві свій настрій, психологічний стан, етичні проблеми, які доводиться розв'язувати.

Психолого-типологічні подібності стосуються «певних моделей духовної організації творчих індивідуальностей і особливостей творчого процесу» [8,103].

Д.Дюришин зауважує, що компаративісти нерідко пояснюють деякі літературні подібності спорідненістю творчої натури авторів, що порівнюються [7,187]. Це вже царина психології художньої творчості. Відомо, що існує взаємозв'язок між суспільно-літературними моментами, з одного боку, та індивідуальною схильністю творців, з іншого.

Деякі обставини життя цих письменниць дуже схожі. Відомо, що і Ш.Бронте, і О.Кобилянська свої перші твори писали майже крадькома, не сповіщаючи про це інших членів родини, перш за все - батьків. Обидві письменниці, навіть здобувши літературну славу, не припинили важкої хатньої роботи, бо саме на них трималися родини. У їх творах багато автобіографічного матеріалу: самоосвіта, створення самої себе як творчої особистості, мрії про велике кохання, яким не судилося здійснитися. Писали, тому що відчували потребу самовираження і потреби часу: у кінці XVIII – початку XIX ст. «... відбулася зміна, котрій я, коли б наново переписувала історію, надала б більше уваги та значення, ніж хрестовим походам і війні Білої та Червоної троянд. Жінка з середнього класу почала писати» [4,62]. Бронте належить до славетної традиції англійської жіночої реалістичної прози середини XIX століття, Кобилянська займає видатне місце серед українських письменниць кінця того ж століття. Обидві письменниці принесли в літературу нові теми і нових героїв та поглиблене зображення жіночої психології.

Впродовж XIX століття у розвитку літературного фемінізму вирізняють три стадії: імітація панівної традиції; протест проти цих стандартів; і нарешті – відкриття самих себе, пошуки ідентичності та незалежності від чоловічої манери письма [1,7]. Шарлотта Бронте жила і творила протягом перших двох стадій, під чоловічим псевдонімом і наслідуючи чоловічу манеру оповіді: «Таке речення не підходило для жіночого використання. Шарлотта Бронте, з усім своїм блискучим хистом до прози, спотикалася й падала з цією незграбною зброєю в своїх руках» [4,73-74]. На відміну від неї, Ольга Кобилянська належить до третьої стадії: вона гостро ставить питання жіночої емансипації і бореться за створення сприятливих соціальних умов для духовного і інтелектуального розвитку жінок. Як зауважує В.Агєєва, творчість Ольги Кобилянської з'явилась у контексті певної традиції жіночого письма, яка формувалась у ті часи на Україні [1,12-13]. Жіноча мистецька традиція ґрунтувалась на представленні власного досвіду та орієнтації на особистісні інтереси. Жіноча творчість постала і як спроба оновити естетичну парадигму традиційної літератури. Таким чином, можемо констатувати ще й тематичну спільність вищезазначених творів – зміна становища жінки в чоловічому світі як у реальному, так і в літературному житті.

Прикметною рисою обох творів є подібність соціального стану головних героїнь: Джен Ейр та Наталки Оверкович. Обидві вони є сиротами і роки дитинства проживають у родині своїх родичів, де їх існування сприймається як обтяжливий тягар і тому вони зазнають чимало принижень.

Зовнішність героїнь. Всупереч усталеному літературному канону, Ш.Бронте не наділяє свою героїню сліпучою красою. Джен Ейр сама зазначає, що вона «бідна, непоказна, проста й маленька» [2,185], майже так само її сприймають інші персонажі: служниця Бессі, яка доглядала за нею в дитинстві, побачивши 18-річну дівчину, відверто зауважує: «Ви дуже елегантні, як справжня леді, такою я вас і сподівалася побачити: адже в дитинстві ви не були красунею» [2,67]; так само відвертий і Рочестер: «...ви не вродливіша, ніж я гарний...» [2,98]. Письменниця мала на меті створити таку героїню, яка була б не дуже красивою, але такою привабливою, щирою та сердечною, що їй неможливо було б не полюбити [11,59]. В образі Джен Ейр вона досягла цієї мети. Джен – це палка натура, з яскравою уявою, з гострим язичком, та до цих якостей додається ще й ясний розум, самовладання і воля.

Негарною родичі вважають і Наталку Веркович, героїню повісті «Царівна»: «...вона не симпатична. Приглянься лише тій красі, тим довгим рудавим косам, котрих ніяк по-модному не укладеш на голові, тому чисто крейдяному лицю з тими зеленими нелюдськими очима, і скажи тоді, чи вона гарна!» [9,81]. Але люди, які дивляться на неї іншими очима, порівнюють її з надрейською русалкою Лорелай, з царівною, шануючи і зовнішність, і розум, і поведінку.

Розум, знання, людська гідність, самоповага – ці якості стають головними в світогляді цих двох героїнь, які прагнуть «свободи у безмежно широкому світі» (Бронте); «Світе широкий! ...я буду пильно працювати над собою, щоб злетіти високо-високо!» (Кобилянська). Знання свої, яких вони добирають наполегливою працею та самоосвітою, бажають використати для суспільства: Наталка «рішилася

віддати ту здобуту освіту на загаль»; Джен приємно «жити серед загальної пошани», яку вона заробила, навчаючи сільських дітей.

Джен, яка стверджувала, що жінка має такі самі серце і душу, як і чоловік, і наполягала на рівності прав, відрізнялася від героїнь тогочасних романів, які головною справою свого життя вважали лише вдалий шлюб і залежність від чоловіка. Героїня роману Ш.Бронте – це «особистість сама по собі», яка сама вибирає собі шлях у житті і мужньо його долає. «Бути собі ціллю» - завзято прагне через півстоліття в Україні героїня Кобилянської Наталка: «Я була завзята, горда, честолюбива і не хотіла ні за що в світі бути тим «нічим», о котрім говорив Муньо з такою погордою. Я не хотіла, щоби мені аж чоловік надав смисл і значення» [9,90]. Обидві героїні підтверджують свої слова діями – у скрутні хвилини життєвого роздоріжжя вони не зраджують собі і своїм принципам, працею заробляючи свій «кусник хліба». За це доля винагороджує їх – українська повість теж, як і англійський роман, завершується «хеппі ендом». Як і Джен Ейр, Наталка Веркович знаходить своє місце в житті і особисте щастя після тяжких випробувань, у боротьбі за свою людську гідність.

На наш погляд, необхідно звернути увагу ще на одну значну рису літературного образу, яка є примітною для обох героїнь, а саме – їх національна ідентичність. Ні Джен, ні Наталка не відокремлюють себе від своїх народів, від свого етносу. Але, треба зазначити, що почуття національної свідомості та любові до свого народу у кожній проявляється по-своєму. У національних почуттях Джен, як і самої Ш.Бронте, здається, є домішок певної зверхності по відношенню к представникам інших народів. Так, вона з приємністю зауважує, що у Аделі, вихованки містера Рочестера, «здорове англійське виховання до значної міри вибавило її французькі вади» [2,335]. І Рочестер, цей романтичний герой з таємничим минулим, пізнавши товариство італійських графинь і німецьких баронес, знайшов таки свій жіночий ідеал у особі маленької, схожої на черничку, спокійної і простої англійської гувернантки. Таке ставлення до іноземців проявляється і в інших романах Бронте, особливо в «Віллет» («Містечко»), де англійка Люсі Сноу з явним несхваленням сприймає особливості життя у Брюсселі. Як стверджує сучасна літературна імагологія, індивідуальна і колективна психіка мають властивість творити стереотипи і у сфері міжнаціональних взаємин [3,55]. Про німців говорять, що вони акуратні та пунктуальні, французів звичайно вважають влюбливими і легковажними, самих себе англійці сприймають як поважних, із твердим характером людей. В цьому сенсі «перевиховання» Аделі цілком відповідає західній логоцентричній традиції ХІХ століття, коли Інший мислився як Чужий і його іншість підлягала опануванню й асиміляції або виключенню.

Наталка Оверкович, передаючи і погляди авторки, з прикрістю зазначає, що українська інтелігенція мало працює для свого народу. Разом з Василем Орядиним вона мріяла про правдивий поступ, про те, щоб віддати сили своєму народові, щоб підняти його до рівня інших, цивілізованих народів. В її позиції відчувається вплив просвітницьких та соціалістичних ідей – як вже було зазначено вище – «віддати здобуту освіту на загаль». Порівнюючи Своє з Іншим, Наталка Веркович з болем відчуває недоліки Свого: «Ах, ми така низько думаюча маса, що не вміє

воодушевлятися!.. Чому в нас так мало гордості і відпорної сили, так мало нахилу до величчя, так мало поривів до могутності?» [9,323]. Тобто, етнічне «ми» в повісті певним чином самоідентифікується, порівнюючи себе з іншими етносами, створюючи національний стереотип, але цей стереотип, діючи як посередник між різними культурами, дуже умовно відображує дійсні реалії національного характеру. Попри усі негаразди, Наталка таки певна, що « у неї і її народу мусить настати полудне», тому що неможливо, «щоби в їх житті не засяяли такі хвилини, котрі свідчили би твердо об їх здібностях до самостійного існування...» [9,342].

Глибокий зіставний аналіз подібностей у цих двох творах на різних рівнях потребує подальших розвідок, але в межах цієї статті вважаємо за потрібне відзначити ще один спільний момент між ними – подібність на сюжетному рівні.

Вже було зазначено, що основою обох сюжетів є ретроспективна розповідь героїні про своє життя – нелегке, драматичне – яке у фіналі складається щасливим чином: вона здобула своє місце в житті, затвердилась як особистість і до того ж щаслива у шлюбі.

Такий розвиток сюжетної лінії є відомим у західноєвропейській літературі як сюжет Попелюшки, який в цьому випадку придбав новий тип – тип мислячої нової жінки. Першим спорідненість «Царівни» з сюжетом Попелюшки побачив Михайло Грушевський [6,48].

Багато дослідників (О.Бабишкін, Ф.Погребенник, Л.Луців, С.Кирилюк та інші) цілком справедливо вважають О.Кобилянську тим посередником, з допомогою якого позитивні впливи західноєвропейської, в першу чергу німецької, пройшли в українську літературу. Серед письменників, якими вона захоплювалась, сама Кобилянська особливо виділяє Євгенію Марлітт. У середині XIX століття її переважно мелодраматичні твори виходили високими накладками. Її сюжети представляють різні варіанти казки про Попелюшку. Кобилянська називає Марлітт «виховуючою» письменницею, тому що боротьба її назовні скромних, але свідомих своєї духовної переваги над докільлям жінок вражала Кобилянську ще й тому, що вона вбачала в них свій власний образ [10,217]. Е.Марлітт, яка, в свою чергу, захоплювалася романом Ш.Бронте «Джен Ейр», «використала деякі мотиви з цієї повісті в своїх творах, за цим посередництвом попали вони й до Кобилянської» [6,49]. Таким чином, можемо зробити висновок, що творчість другорядної німецької письменниці Є.Марлітт послуговувала посередницьким зв'язком між визначними літературними творами англійської та української письменниць. Спільність багатьох компонентів у творах Ш.Бронте та О.Кобилянської підтверджується не тільки на рівні типологічних подібностей, але й у царині контактних зв'язків. В статті були названі лише деякі спільні моменти, аналіз інших, таких як, наприклад, наповненість персонажами, характер взаємин між чоловічими та жіночими персонажами, діалоги і монологи як образ мовлення героїв, символіка деяких предметів та явищ тощо, буде матеріалом нашого подальшого дослідження.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Агеєва В. Жіночий простір: Феміністичний дискурс українського модернізму. – К.: 2003. – 320 с.

2. Бронте Ш. Джен Ейр. – К.: 1983. – 350 с.
3. Будний В. Розгадка чарів Цірцеї: національні образи та стереотипи в освітленні літературної етноімагології // Слово і час. - № 3. -2007. – С.52-63.
4. Вулф В. Власний простір. – К.: 1999.
5. Генієва Є. Неукротимый дух// Бронте Ш. Джейн Эйр: Роман; Стихотворения. – М.: 1990.
6. Горбач А.-Г. Ольга Кобилянська й німецька література// Наукові записки. Т.ХІV. – Мюнхен: 1967. – С.43-61.
7. Дюришин Д. Теория сравнительного изучения литературы. – М.: 1972. – 319 с.
8. Ільницький В., Будний В. Порівняльне літературознавство. У двох ч. Частина І. Лекційний курс: Навчальний посібник. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. - 280 с.
9. Кобилянська О. Людина. Царівна. – К.: 1969. – 356 с.
- 10.Кобилянська О. Слова зворушеного серця. – К.: 1982.
- 11.Тугужева М. Шарлотта Бронте: Очерк жизни и творчества. – М.: 1982.